

Michael S. Heiser, *Angels: What the Bible Really Says about God's Heavenly Host* (Bellingham, WA: Lexham Press 2018). Ss. 248. \$ 19.99. ISBN 978-1683591047

EWELINA DYLON

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: ewelina.dylon@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4027-9635

Michael S. Heiser jest redaktorem naukowym Logos Bible Software, czasopisma *Bible Study Magazine* i współredaktorem publikacji *NIV . Faithlife Study Bible Intriguing Insights to Inform Your Faith* (Grand Rapids, MI: Zondervan 2017). Ss. 2304. \$ 45.32. ISBN 978-0310080572, a także instruktorem obsługi programu Logos Bible. Uzyskał doktorat z Biblii hebrajskiej i języków semickich na University of Wisconsin–Madison. W 2007 r. od Towarzystwa Literatury Biblijnej (SBL) otrzymał tytuł Regional Scholar of Pacific Northwest. Jest profesorem w Liberty University (Lynchburg, VA) i Midwestern Baptist Theological Seminary (Kansas City, MO). Prowadzi także własny podcast „The Naked Bible”. Dr Heiser pojawił się w filmie dokumentalnym *Fragments of Truth* z 2018 roku. Książka *Angels: What the Bible Really Says About God's Heavenly Host* wpisuje się w cykl publikacji Heisera o świecie nadprzyrodzonym w Biblii: *The Unseen Realm: Recovering the Supernatural Worldview of the Bible* (Bellingham, WA: Lexham Press 2015) i *Supernatural: What the Bible Teaches About the Unseen World – and Why It Matters* (Bellingham, WA: Lexham Press 2015).

W książce dr Michael Heiser przedstawia to, co Biblia mówi o niebiańskich istotach. Według niego powszechnie sądzi się, że wszystko, co trzeba wiedzieć o aniołach, zostało przekazane w tradycji chrześcijańskiej. Autor twierdzi jednak, że ta tradycja jest niekompletna i nie oddaje w pełni zawartego w Biblii obrazu aniołów. Heiser zwraca szczególną uwagę na tekst biblijny. We wstępie zachęca, by w trakcie czytania książki nie kierować się opowieściami, spekulacjami czy mitami o aniołach, dlatego że jego badania są zakorzenione w terminologii biblijnej. Jest to książka o niebiańskim zastępie Boga i chociaż większość ludzi kojarzy to wyrażenie ze słowem „aniołowie”, jest to tylko jeden z wielu terminów, których Biblia używa dla istot nadprzyrodzonych. Heiser dokonuje analizy tych terminów. Bada je nie tylko w ich biblijnym kontekście, ale także w szerszym kontekście starożytnego Bliskiego Wschodu.

W pierwszym rozdziale autor ukazuje biblijną wizję istot niebiańskich związaną z terminologią Starego Testamentu. Analizuje terminy opisujące naturę, status i funkcję niebiańskiego zastępu Boga. Wskazuje, że w boskiej radzie istot niebiańskich istnieje dostrzegalna hierarchia. Staranne porównanie terminologii biblijnej z tekstami starożytnego Kanaanu, zwłaszcza Ugarit, oraz terminów „synowie Boży” i „anioł”, pozwala mu rozpoznać różne poziomy w radzie. Przedstawia szeroką panoramę wyrażen odnoszących się do aniołów w Starym Testamencie, takich jak: „niebiosa”, „gwiazdy”, „bogowie”; „zgromadzenie”, „rada”, „anioł”, „zastęp/zastępy”, „cherubin”, „serafin”, „sługa” i „posłaniec”. Heiser wyjaśnia sposoby, w jaki każdy z tych terminów został użyty w Starym Testamencie na określenie niebiańskiego zastępu Boga. Na tej podstawie wykazuje, że potoczna mowa o aniołach jest zbyt uproszczona i niepełna.

W drugim rozdziale książki Heiser zadaje pytania dotyczące natury i sposobu egzystowania członków zastępów niebieskich. Analizując teksty biblijne wyjaśnia, że są oni z natury istotami duchowymi stworzonymi przez Boga (Ps 90,2), które dominują w świecie duchowym, żyją w obecności Boga, służą Mu, uczestniczą w dyskusji w radzie Bożej (1 Krl 22,19-23), pomagają Bogu w rządzeniu światem (Pwt 32,8-9; Hi 1-2) oraz dają świadectwo Bożym dekretem, takim jak nadawanie praw (Hi 38,4-7). Służą także ludziom, wyjaśniając boską aktywność (Rdz 19,1-22), oraz wychwalają Najwyższego Boga (Ps 29,1). Zastępy niebiańskie służą Bogu zarówno w sposób partycypacyjny, jak i podrzędny: Bóg łaskawie pozwala uczestniczyć aniołom w wypełnianiu Jego planu na ziemi, a jednocześnie pozostaje suwerenny.

W trzecim rozdziale Heiser opisuje funkcję „ważnych aniołów”, takich jak „anioł YHWH/Pana”, „dowódca armii Pana”, „niszczyciel - anioł Paschy” z Księgi Wyjścia oraz Gabriel, Michał i „Księżę zastępów”. W Wj 23,20-22 znajdujemy tekst fundamentalny dla zrozumienia tożsamości anioła YHWH. Niektórzy bibliści uważają, że wyrażenie „anioł YHWH” jest zamienne z terminem YHWH. Jest to potwierdzone w tekstach pozabiblijnych. W starożytnej kulturze Bliskiego Wschodu protokół dyplomatyczny wymagał, aby posłańcy króla lub bóstwa byli traktowani tak, jak reprezentowany przez nich król lub bóstwo. Jednak tekst biblijny wykracza poza tę mentalną substytucję. Opowiadanie o drabiniu Jakuba jest opisem jednego ze spotkań Jakuba z YHWH (Rdz 28,13); Joz 5,13-15 ukazuje postać „dowódcy armii Pana” z „wyciągniętym mieczem w rękę”; w 1 Krn 21,16 anioł YHWH jest ukazany także jako „niszczyciel”. Ten tekst pomaga zrozumieć funkcję innego tajemniczego anioła – anioła YHWH, który w Starym Testamencie przynosi zniszczenie i śmierć, jest sprawcą śmierci pierworodnych w Egipcie w przeddzień Paschy Izraelitów (Wj 12,13-23). W księdze Daniela po raz pierwszy pojawia się użycie imion własnych aniołów Gabriel (Dn 8,16) i Michał (Dn 10,13-21); Wraz z nimi pojawia się także niezidentyfikowany „Księżę zastępów”. Michał i Gabriel pomagają boskiemu „człowiekowi”,

który przemawiał do Daniela w wizji (Dn 8,15-17, 10,13). Dn 8,11 sugeruje, że istnieje „książę” nad całym zastępem.

W czwartym rozdziale Heiser przechodzi do literatury okresu Drugiej Świątyni, czyli pism żydowskich powstałych w czasie od V w. przed Chr. do I w. po Chr. Ukazuje on wielki wpływ terminologii związanej z zastępem niebieskim, jaki literatura międzytestamentalna wywarła na autorów Nowego Testamentu. W literaturze żydowskiej okresu Drugiej Świątyni pojęcie zastępu niebieskiego wiernego Bogu Izraela jest w dużej mierze zgodne z terminologią Starego Testamentu. Heiser zestawia w tabeli terminy określające zastępy niebieskie użyte w tekście mazoreckim z terminologią z Qumran oraz porównuje terminologię z tłumaczeniem LXX. Znacząca jednorodność terminologii, nawet w tłumaczeniu (LXX), pokazuje, że wielu pisarzy żydowskich okresu Drugiej Świątyni wprowadziło niewielkie różnice w tłumaczeniu terminologii tekstu masoreckiego. Autor za przykład podaje użycie przez tłumaczy LXX wyrażenia „święci” w Pwt 33,2 i Hi 5,1 terminem „anioł”. Przekład ten nie jest zaskakujący, ponieważ użyta liczba mnoga w odniesieniu do „świętych” w obecności Boga sugeruje zastęp niebiański.

W piątym rozdziale autor przedstawia żydowską angelologię okresu Drugiej Świątyni i widoczny rozwój wiary w anioły. Literatura przedstawia możliwości aniołów i ich postępowanie w służbie Najwyższemu. Terminologia definiuje aniołów jako „świętych”, „mężczyzn”, którzy są „zastępem nieba” i żołnierzami Najwyższego, członkami jego boskiej rady (Apokalipsa Sofoniasza – tekst A). Aniołowie są tymi, którzy strzegą ludzi i interpretują sny w 1 Hen 39,5. Niektórych aniołów ukazuje się jako „drugie oblicza YHWH” (1 QM 9,15-16; 1 Hen 20,5; Apokalipsa Mojżesza 40). Pisma z Qumran opisują aniołów jako „świętych”, którzy są w obecności Boga (147 razy). W Regule Zrzeszenia (1QS 3,13-4,26) w „Traktacie o Dwóch Duchach” ukazana została walka pomiędzy „aniołem światłości” a „aniołem ciemności”. W Pierwszej Księdze Henocha autor określa anioły jako istoty nieśmiertelne (1 Hen 15,6-7). Analizując chronologicznie teksty Drugiej Świątyni i pisma Nowego Testamentu, Heiser pokazuje, w jaki sposób utraciono różnorodność terminologii.

W szóstym rozdziale autor skupia się na tym, co Nowy Testament mówi o aniołach. Termin „anioł” jest w nim zarezerwowany prawie zawsze dla wysłanników Boga. Tymi, którym służą jest zarówno Bóg, jak i ludzie. Aniołowie służą Bogu w niebie uwielbiając Go, są obecni przy uchwalaniu Bożych dekretów. Zróżnicowane słownictwo żydowskiej literatury Starego Testamentu i okresu Drugiej Świątyni jest w dużej mierze powiązane z terminem *angelos*. Autor wyjaśnia, dlaczego wielu chrześcijan nie zna terminologii starotestamentowej i dlaczego używany jest termin „anioły”, aby opisać wszystkie stworzenia w królestwie Boga. Rola aniołów obejmuje różne zadania: są Bożymi wysłaniami na czas sądu Bożego nad niewierzącymi (Mt 13,24-30); komunikują wolę Bożą

(Łk 1,26-56) i ogłaszają zmartwychwstanie Jezusa (Łk 24,23); chwalą i wielbią Boga w niebie (Łk 2,13). Po zmartwychwstaniu i późniejszym wniebowstąpieniu Chrystus stał się „o wiele większy od aniołów”, i „odziedziczył dostojniejsze od nich imię” (Hbr 1, 4), „aniołowie, władze i moce są mu poddane” (1 Pt 3,22).

W siódmym rozdziale autor prezentuje niektóre tematy związane z angelologią Nowego Testamentu: próbuje odpowiedzieć na pytania, kim są „aniołowie siedmiu Kościołów” w Ap 1-3 i czy „upadli aniołowie” mogą zostać odkupieni.

W ósmym rozdziale autor opisuje błędne wyobrażenia na temat aniołów i wyjaśnia, dlaczego ten temat jest nadal ważny i istotny dla współczesnych chrześcijan. Rozdział „Mity i pytania odnoszące się do aniołów” zawiera odpowiedzi na pytania przesłane Heiserowi przez czytelników jego poprzednich książek. Dotyczą one aspektu zewnętrznego aniołów, problemu ich płci czy ich wpływu na życie świata.

Książka *Angels: What the Bible Really Says About God's Heavenly Host* jest napisana językiem przystępnym dla każdego, kto chciałby pogłębić swoją wiedzę na temat aniołów w Biblii oraz w literaturze międzytestamentalnej. Książka ukazuje, że w Biblii opisanych jest wiele istot duchowych, które pełnią konkretne funkcje w służbie Bogu i człowiekowi. Autor odwołuje się do biblijnych i pozabiblijnych tekstów, aby ukazać swoim czytelnikom to, co zostało powiedziane na temat niebiańskich zastępów. Książka Heisera może stanowić ciekawą pozycję zarówno dla laika, jak i dla specjalisty. Chociaż wiele tematów zostało już poruszonych przez autora w *The Unseen Realm* (z odniesieniami w przypisach), to jednak prezentowana pozycja wprowadza wiele nowych kwestii. Będzie miała ona swoją kontynuację w kolejnej publikacji Heisera, traktującej o innej kategorii istot duchowych – demonach.